

АНОТАЦІЯ

Зайцева О. О. Мотиваційні чинники розвитку метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції студентів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. – Українська інженерно-педагогічна академія, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2020.

У дисертації представлено результати теоретико-експериментального дослідження мотиваційних чинників розвитку метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції студентів. Розкрито сутність і зміст основних понять даного напрямку наукових пошуків. Автором сформульовано поняття метакогнітивної активності як інтрапсихічного механізму регуляції когнітивних та метакогнітивних процесів через позитивні імпліцитні переконання особистості щодо власної когнітивної сфери та інтенсифікацію основних параметрів (цілеспрямованості, доцільності, швидкості, продуктивності, гнучкості, усвідомленості) когнітивної діяльності.

Розроблено теоретичну змістову модель мотиваційних чинників розвитку метакогнітивної активності студентів. Змістова модель мотиваційних чинників розвитку метакогнітивної активності студентів закладів вищої освіти вміщає два компоненти: загальні мотиви та професійні мотиви. Загальні мотиви включають: мотив влади, мотиви досягнення успіху, мотиви афіліації, академічні мотиви. Професійні мотиви було вирішено розглянути з точки зору часової транспективи: ретроспективно (в аспекті психологічного минулого) – мотиви обрання студентом майбутньої професії; актуально (в аспекті психологічного теперішнього) – мотиви навчання студента у закладі вищої освіти в даний час; потенційно (в аспекті психологічного майбутнього) – мотиви професійної діяльності в майбутньому.

Встановлено, що метакогнітивна активність відіграє вирішальну роль у структурі саморегуляції студентів, яка визначається тим, що розвиток метакогнітивної активності дозволяє збільшити показники академічної саморегуляції. Аналіз отриманих даних показує, що стилі саморегуляції досліджуваних студентів утворили прямі та зворотні кореляційні зв'язки з показниками їхньої метакогнітивної активності. Інтелектуальний рівень студентів пов'язаний із намаганнями, які вони вкладають у навчальний процес, та рівнем їх включеності в навчальну діяльність. Студенти, що вміють самостійно планувати навчальний процес і його цілі та мають змогу гнучко переінакшувати заплановане в залежності від змін оточуючих їх обставин, керуються отриманням якісної освіти, майстерності і процесу навчання як такого та байдужі до зовнішньої оцінки отриманого результату.

Встановлено, що психолінгвістична компетентність є субфеноменом метакогнітивної активності. Доведено наявність статистично значущого кореляційного зв'язку метакогнітивної активності із психолінгвістичною компетентністю. Аналіз отриманих даних показав, що студенти, які мають високий рівень розвитку метакогнітивних здібностей, можуть виділяти інформативну, важливу для них інформацію з тексту, який був прослуханий і використовувати її для досягнення власних цілей. Студенти, які вміють керувати своєю увагою, концентруватися на завданні, знижувати вплив відволікаючих стимулів, можуть правильно, безпомилково формувати думки і підбирати слова, які виражають їхні ідеї і можуть зацікавити інших. Студенти, які володіють знаннями про метакогнітивні процеси і можуть використовувати їх, мають можливість за допомогою логічних доказів довести свою або спростувати чужу думку.

Встановлено, що за умов звичайно організованого освітнього процесу не відзначається статистично значущих позитивних змін в оцінках метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції студентів, що підтверджує актуальність вивчення мотиваційних чинників розвитку метакогнітивної активності та створення відповідних навчально-

розвивальних програм.

Встановлено взаємозв'язок метакогнітивної активності із загальними та професійними мотивами студентів. Таким чином, кореляційний аналіз оцінок загальних мотивів та показників метакогнітивної активності студентів показує, що з більш сприятливими показниками метакогнітивної активності такими як впевненість у спроможності розвитку інтелекту, самостійне оцінювання власних досягнень і невдач, включеність в навчальну діяльність та її усвідомлення, бажання отримати знання, пов'язані такі мотиваційні особливості як високий рівень мотиву досягнення успіху та низький рівень мотиву уникнення невдач, високий рівень мотиву причетності та низький рівень мотиву запобігання знехтування, високий рівень внутрішніх мотивів та низький рівень зовнішніх мотивів.

Кореляційний аналіз професійних мотивів та показників метакогнітивної активності студентів, дає можливість дійти висновку, що особливості професійної мотивації, такі як оволодіння професією, цікава, творча робота, соціальне значення труда, отримання знань, самоствердження в праці і професійна майстерність, пов'язані із більш сприятливими показниками метакогнітивної активності.

Отже, кореляційний аналіз, що було проведено з метою верифікації теоретичної моделі мотиваційних чинників розвитку метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції студентів, виявив наявність значної кількості статистично значущих кореляційних зв'язків між оцінками мотивів та показниками метакогнітивної активності.

Виявлено значущі відмінності особливостей факторної структури загальної та професійної мотивації студентів з високим та низьким рівнем метакогнітивної активності. Аналіз отриманих даних дозволяє стверджувати, що факторні структури загальних і професійних мотивів у студентів з високим і низьким рівнем розвитку метакогнітивної активності виявляють значущі відмінності. Студенти з високим рівнем розвитку метакогнітивної активності мають вищі оцінки мотивів, які сприяють особистісному та

професійному розвитку: досягнення успіху, ідентифіковане регулювання, власне спонукання, творча робота, отримання знань, оволодіння професією, соціальне значення праці, самоствердження в праці, та нижчі оцінки мотивів, які можуть загальмовувати особистісний розвиток: уникнення невдачі, зовнішнє регулювання, влади, матеріальні блага. Студенти з низьким рівнем розвитку інтрапсихічних механізмів управління когнітивною діяльністю мають вищі оцінки мотивів, які не сприяють особистісному, професійному та інтелектуальному розвитку: уникнення невдачі, зовнішнє регулювання, влади, матеріальні блага.

Встановлено, що найпродуктивнішою формою роботи з розвитку метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції, психолінгвістичної компетентності як її субфеномену та загальної й професійної мотивації є навчально-розвивальний груповий тренінг. Було розроблено дві програми навчально-розвивальних тренінгів:

Перша – програма навчально-розвивального тренінгу з розвитку метакогнітивної активності, де мотиваційний блок був відсутній, яку було впроваджено в першій експериментальній групі;

Друга – програма навчально-розвивального тренінгу з розвитку метакогнітивної активності та загальної й професійної мотивації, яку було впроваджено в другій експериментальній групі.

У дисертації експериментальним шляхом доведено, що розвиток метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції дає значущі результати тільки з одночасним розвитком загальної та професійної мотивації. Реалізація формульованого експерименту в першій експериментальній групі (де передбачався цілеспрямований розвиток лише метакогнітивної активності) показала відсутність значної позитивної динаміки розвитку метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції. Реалізація програми формульованого експерименту в другій експериментальній групі (де, окрім розвитку метакогнітивної активності, розвивали загальну та професійну мотивацію) показала значні позитивні

зміни більшості показників метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції та загальної і професійної мотивації.

Ключові слова: метакогнітивна активність, саморегуляція, академічна саморегуляція, загальна мотивація, професійна мотивація, психолінгвістична компетентність, метакогнітивні процеси, мотиваційна сфера особистості, мотиваційні чинники, юнацький вік, студентський вік.

ABSTRACT

Zaitseva O.O. Motivational factors of metacognitive activity development in the structure of students' academic self-regulation. – Qualifying scientific thesis, on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of a Doctor of Philosophy in specialty 053 «Psychology». – Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2020.

The dissertation presents the results of theoretical and experimental study of motivational factors for the development of metacognitive activity in the structure of academic self-regulation of students. The essence and content of the basic concepts of this direction of scientific research are revealed. The author formulates the concept of metacognitive activity as an intrapsychic mechanism of regulation of cognitive and metacognitive processes through positive implicit beliefs of the individual about his own cognitive sphere and intensification of basic parameters (purposefulness, expediency, speed, productivity, flexibility, awareness).

The theoretical semantic model of motivational factors of development of metacognitive activity of students is developed. The semantic model of motivational factors of development of metacognitive activity of students of higher education institutions contains two components: general motives and professional motives. General motives include: the motive of power, the motives of success, the motives of affiliation, academic motives. It was decided to consider professional motives from the point of view of time perspective: retrospectively (in the aspect of psychological past) – motives of choosing a student of the future profession;

relevant (in the aspect of the psychological present) – the motives of the student's education in higher education at present; potentially (in terms of psychological future) – motives for professional activity in the future.

It is established that metacognitive activity plays a crucial role in the structure of students' self-regulation, which is determined by the fact that the development of metacognitive activity allows to increase the indicators of academic self-regulation. The analysis of the obtained data shows that the styles of self-regulation of the studied students formed direct and inverse correlations with the indicators of their metacognitive activity. The intellectual level of students is related to the efforts they make in the educational process and the level of their involvement in educational activities. Students who are able to independently plan the learning process and its goals and have the ability to flexibly change the planned depending on changes in their circumstances, are guided by quality education, skills and learning process as such and indifferent to the external evaluation of the result.

It is established that psycholinguistic competence is a subphenomenon of metacognitive activity. There is a statistically significant correlation between metacognitive activity and psycholinguistic competence. The analysis of the obtained data showed that students who have a high level of development of metacognitive abilities can extract informative, important for them information from the text that was listened to and use it to achieve their own goals. Students who are able to control their attention, focus on the task, reduce the impact of distracting stimuli, can correctly, accurately form thoughts and choose words that express their ideas and may interest others. Students who have knowledge of metacognitive processes and can use them, have the opportunity to use logical evidence to prove their own or refute the opinion of others.

It is established that under the conditions of usually organized educational process there are no statistically significant positive changes in assessments of metacognitive activity in the structure of academic self-regulation of students, which confirms the relevance of studying motivational factors of metacognitive

activity and creating appropriate educational programs.

The relationship between metacognitive activity and general and professional motives of students has been established. Thus, the correlation analysis of assessments of general motives and indicators of metacognitive activity of students shows that with more favorable indicators of metacognitive activity such as confidence in the ability to develop intelligence, self-assessment of their own achievements and failures, involvement in learning and awareness, desire to gain knowledge, Motivational features such as a high level of motive for success and a low level of motive for avoiding failures, a high level of motive for involvement and a low level of motive for preventing neglect, a high level of internal motives and a low level of external motives are related.

Correlation analysis of professional motives and indicators of metacognitive activity of students, allows us to conclude that the features of professional motivation, such as mastering the profession, interesting, creative work, social significance of work, gaining knowledge, self-affirmation and professional skills are associated with more favorable indicators of metacognitive activity.

Thus, the correlation analysis, which was conducted to verify the theoretical model of motivational factors for the development of metacognitive activity in the structure of academic self-regulation of students, revealed a significant number of statistically significant correlations between assessments of motives and metacognitive activity.

Significant differences in the features of the factor structure of general and professional motivation of students with high and low levels of metacognitive activity were revealed. Analysis of the obtained data suggests that the factor structures of general and professional motives in students with high and low levels of metacognitive activity show significant differences. Students with a high level of metacognitive activity have higher scores of motives that contribute to personal and professional development: success, identified regulation, self-motivation, creative work, knowledge acquisition, mastery of the profession, social significance of work, self-affirmation at work, and lower scores of motives, which

can inhibit personal development: avoidance of failure, external regulation, power, material goods. Students with a low level of development of intrapsychic mechanisms of cognitive activity management have higher scores of motives that do not contribute to personal, professional and intellectual development: failure avoidance, external regulation, power, material goods.

It is established that the most productive form of work on the development of metacognitive activity in the structure of academic self-regulation, psycholinguistic competence as its subphenomenon and general and professional motivation is educational and developmental group training. Two programs of educational and developmental trainings were developed:

The first is a program of educational and developmental training on the development of metacognitive activity, where the motivational block was absent, which was introduced in the first experimental group;

The second is a program of educational and developmental training on the development of metacognitive activity and general and professional motivation, which was introduced in the second experimental group.

In the dissertation it is proved experimentally that the development of metacognitive activity in the structure of academic self-regulation gives significant results only with the simultaneous development of general and professional motivation. The implementation of the formative experiment in the first experimental group (which provided for the purposeful development of only metacognitive activity) showed the lack of significant positive dynamics of metacognitive activity in the structure of academic self-regulation. The implementation of the program of the formative experiment in the second experimental group (where, in addition to the development of metacognitive activity, developed general and professional motivation) showed significant positive changes in most indicators of metacognitive activity in the structure of academic self-regulation and general and professional motivation.

Key words: metacognitive activity, self-regulation, academic self-regulation, general motivation, professional motivation, psycholinguistic

competence, metacognitive processes, motivational sphere of personality, motivational factors, adolescence, student age.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження

1. **Зайцева О. О.** Показники метакогнітивної активності та особливості мотивації студентів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. Острог, 2018. № 7. С. 83–87.

2. **Зайцева О. О.** Змістова модель мотиваційних чинників розвитку метакогнітивної активності студентів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 120–124.

3. **Зайцева О. О.** Взаємозв'язок метакогнітивної активності зі стилями саморегуляції студентів *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 5. С. 107–111.

4. Kolchyhina A., **Zaitseva O.** Self-regulation of students with different motivational orientation in the training process. *Innovation and information technologies in the social and economic development of society*. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology. Katowice, 2018. Monograph 15. P. 219–226.

5. **Зайцева О. А.** Мотивационные особенности студентов с разным уровнем развития механизмов управления когнитивной деятельности. *“Замонавий психологиянинг амалий имкониятлари” мазвусидаги хорижлик мутахассислар иштирокидаги илмий-амалий анжуман материаллари тўплами*. Тошкент: ТДПУ, 2018. 572–574.

6. Большакова А. М., **Зайцева О. О.** Загальні та професійні мотиви як особистісні кореляти розвитку метакогнітивної активності студентів. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Львів, 2018. Вип. 3. С. 26–35.

7. Большакова А. М., **Зайцева О.О.** Загальні та професійні мотиви як фактори розвитку метакогнітивної активності студентів під час навчання у

закладі вищої освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Херсон, 2019. № 1. С. 94–101.

8. Зайцева О. А. Психолінгвистическая компетентность как коррелят развития метакогнитивной активности студентов. *Science and education a new dimension. Pedagogy and psychology*. Budapest, 2020. VIII (93). P. 72–75.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Колчигіна А. В., **Зайцева О. О.** Стиль саморегуляції в юнаків і дівчат з різною мотиваційною орієнтацією. *Бочаровські читання: тези доп. учасників Міжнародної наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю підготовки психологів у Харківському національному університеті внутрішніх справ*. Харків, 2018. С. 154–157.

10. Колчигіна А. В., **Зайцева О. О.** Специфіка та взаємозв'язок мотиваційно-регулятивної сфери студентів. *Особистість, суспільство, закон: тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С.П. Бочарової (м. Харків, 25 квіт. 2019 р.)*. Харків, 2019. С. 69–71.

11. Зайцева О. О. Дослідження рівня метакогнитивної активності та академічної мотивації студентів. *Харківський осінній марафон психотехнологій: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2017 р.)*. Харків, 2017. С. 204.

12. Зайцева О.О. Теоретичне обґрунтування змістової моделі мотиваційних чинників метакогнитивної активності студентів та методи їх вивчення *Харківський осінній марафон психотехнологій: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 жовтня 2018 р.)*. Харків:, 2018. С. 174–176.